

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه‌ای بر تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام
(دوره پهلوی)

1286

۱-۲۲

۱

۲-۲۲

۱-۲۲

زهره رضایی
(محقق و پژوهشگر)

دکتر فریدون "میلاری"
(استاد گروه تاریخ دانشگاه اصفهان)

دکتر علی اکبر جعفری
(دانشیار گروه تاریخ دانشگاه اصفهان)

بهار ۱۳۹۸

سرشناسه: رضائی، زهره، ۱۳۶۳-
 عنوان و نام پدیدآور: مقدمه‌ای بر تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام (دوره پهلوی) // نویسندگان زهره رضائی،
 فریدون الهیاری، علی‌اکبر جعفری.
 مشخصات نشر: تهران: سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه، ۱۳۹۸.
 مشخصات ظاهری: ۲۰۰ ص.؛ جدول؛ ۵/۲۱×۵/۱۴؛ جنول؛ ۵/۲۱×۵/۱۴.
 شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۲-۵۸۵-۰
 وضعیت فهرست نویسی: فنی
 یادداشت: کتابنامه: ص. [۱۷۵] - ۱۹۸.
 موضوع: ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۳۵۷-۱۳۰۴ -- تاریخ‌نویسی
 موضوع: Iran -- History -- Pahlavi: Historiography -- ۱۹۷۸-۱۹۲۵
 شناسه افزوده: الهیاری، فریدون، ۱۳۴۷-
 شناسه افزوده: جعفری، علی‌اکبر، ۱۳۴۸-
 شناسه افزوده: سازمان اوقاف و امور خیریه. انتشارات اسوه
 رده بندی کنگره: ۹۷۸/۱۳۹۸/۶م۷/۱۴۷۶ DSR
 رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۸۲۰۷۲
 شماره کتابشناسی ملی: ۵۶۲۳۰۵۸

شرکت چاپ انتشارات اسوه

مقدمه ای بر تاریخ نگاری برای مخاطب عام (دوره پهلوی)

نویسندگان: زهره رضائی، دکتر فریدون الهیاری، دکتر علی اکبر جعفری
 ناشر: انتشارات اسوه

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه بزرگ قرآن کریم (۱۴-۳۶۶۴۲۲۱۱-۰۲۵)
 نوبت چاپ: اول

سال نشر: ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

بهاء: ۳۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۲-۵۸۵-۰

فروشگاه و نمایشگاه دائمی تهران: خیابان انقلاب، ابتدای پل کالج، روبروی خیابان خارک، پلاک ۷۸۷
 تلفن: ۶۶۴۱۸۰۹۹ و ۶۶۴۰۱۷۴۷ فاکس: ۶۶۴۱۸۰۲۲
 فروشگاه شماره (۲) قم: خیابان ارم، مقابل پاساژ قدس تلفن: ۳۷۷۴۱۲۸۲ فاکس: ۳۷۷۳۷۶۶۰
 فروشگاه شماره (۳) قم: بلوار معلم - مجتمع ناشران - پلاک ۳۰ تلفن: ۳۷۸۴۱۷۲۱-۲۳
 www.Osvehpub.com www.Osveh.ir

فهرست مطالب

مقدمه	۵
فصل اول: بینش تاریخ‌نگاری مورخان دوره پهلوی	۱۱
تعریف بینش تاریخی	۱۲
ظهور ناسیونالیسم و نقش آن در بینش تاریخ‌نگاری	۱۵
ماهیت تغییر بینش	۲۶
فصل دوم: نقد و بررسی شاخه‌های تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام در دوره پهلوی	۳۱
تاریخ‌نگاری مکتوب برای مخاطب عام	۳۳
تاریخ جایگزین	۳۴
تاریخ جایگزین چرا و چگونه شکل گرفت؟	۴۳
طبقه‌بندی تاریخ جایگزین	۴۶
کارکرد تاریخ جایگزین در جذب مخاطب عام	۴۹
رمان تاریخی	۵۸

۶۱	پیشینه و سیر رمان تاریخی در ایران.....
۷۱	ویژگی‌ها و قابلیت‌های رمان تاریخی.....
۷۶	رمان‌های تاریخی در دوره‌ی پهلوی.....
۸۶	تواریخ پراکنده.....
۸۹	تاریخ‌نگاری غیرمکتوب برای مخاطب عام.....
۹۱	تاریخ شفاهی.....
۹۴	تاریخ‌نگاری دیداری.....
۹۵	فیلم‌های تاریخی.....
۱۱۰	فعالیت‌های رسمی - دولتی.....
۱۱۱	تأسیس سازمان پرورش افکار.....
۱۱۴	روایت تاریخ از دریچه‌ی معماری.....
۱۲۰	جشن‌های شاهنشاهی.....
۱۲۴	جشن هنر شیراز.....
۱۲۷	تاریخ‌های نقلی - شفاهی.....
۱۳۵	اهمیت داستان‌های شفاهی - نقلی.....

فصل سوم: رویکرد انتقادی به تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام در دوره

۱۳۹	پهلوی.....
۱۴۱	نگاهی به کارکردهای منفی تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام.....
۱۴۱	عوام‌زدگی تاریخ‌نگاری.....
۱۴۹	آشفته‌گی معرفتی در تاریخ.....
۱۵۸	مروری بر کارکردهای مثبت تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام.....
۱۵۹	گسترش سطح تاریخ‌خوانی در جامعه.....
۱۶۲	گسترش سطح تاریخ‌دانی در جامعه.....

سخن پایانی ۱۶۷

منابع و مأخذ ۱۷۵

منابع فارسی ۱۷۵

منابع آن‌لاین ۱۹۲

منابع صوتی ۱۹۴

منابع لاتین ۱۹۴

مقدمه

تاریخ‌نگاری در طول تاریخ، همواره به منظور آگاه‌سازی بشر از تحولات گوناگون جامعه و با هدف بهره‌گیری و عبرت‌آموزی از تجارب هم‌نوعان در نسل‌های پیشین، مورد توجه و عنایت گروه‌ها و اقشار مختلف جامعه بوده است. به همین دلیل از همان آغاز تاریخ، بشر به ثبت وقایع و حوادث پیرامون خود، به اشکال مختلف پرداخته است. در تاریخ ایران نیز، چه پیش از اسلام و چه پس از ورود اسلام، تاریخ و تاریخ‌نگاری، دارای جایگاهی والا و شایسته در میان سایر علوم بوده است. اما حقیقت آن است که تاریخ، عموماً توسط عده‌ای مشخص و برای قشری خاص، نگاشته می‌شد. در این میان، عموم مردم را نه در محتوای کتب تاریخی جایگاهی بود و نه در مطالعه‌ی آن سهمی. تا جایی که حتی در برخی متون تاریخی تأکید شده زندگی مردم (و البته برای مردم نوشتن)، اهمیت و لطفی ندارد. بعد از نهضت مشروطه، به دنبال یک رشته تحولات سیاسی-اجتماعی، ضرورت بازنگری و دگراندیشی در بینش تاریخی مورخان، به

وضوح احساس شد. به بیان دیگر، مجموع حوادث و تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در دوره‌ی قاجار، به‌ویژه تلاقی با غرب و الگوهای غربی، بستر را برای ارائه‌ی فصلی نوین در تاریخ‌نگاری دوره پهلوی، مهیا ساخت. علاوه بر این، ادبیات نقادانه و عامیانه، اشعار طنزآمیز همراه با تصاویر و به‌ویژه کاریکاتورهای روزنامه‌ها، کشش و جذابیت زیادی برای عامه‌ی مردم فراهم نمود.

به این ترتیب، اهمیت دوره‌ی پهلوی به لحاظ تاریخ‌نگاری، مرهون اقتباس روش‌های نوین به‌مثابه شیوه‌ای از تفکر جدید بود که به مرور از سوی اهل قلم و تاریخ‌مورد قبول واقع شد اما علاوه بر این اقتباس روشی، مکاتب و جریان‌های فکری این دوره، که برخی خارجی و وارداتی بود و بخشی داخلی، بیش و جان‌سنی تاریخ‌نگاران دوره‌ی پهلوی را نیز دستخوش دگرگونی و تغییر نمود. حقیقت آن است که در ایران نیز، تأثیرپذیری معرفت تاریخی از فضای فکری و ساختار سیاسی - فرهنگی جامعه، فرضیه‌ای اثبات شده می‌باشد. اگر چه نمی‌توان ادعا نمود حاصل این دگرگونی بینشی، ضرورتاً مثبت و سازنده بوده است اما بی‌شک ارتقاء تاریخ‌نگاری ایرانی را (هرچند نه به‌طور کامل)، به دنبال داشت. تعدّد و تنوّع این جریان‌ها، عدم همخوانی برخی از آنها با فرهنگ و باورهای ایرانی، برداشت سطحی و عاری از تعمق و تأمل گروهی از مورخان از این مکاتب، تسلط و اعمال سلیقه‌ی حاکمیت بر فضای دانش و خلاقیت، همگی از جمله علل عدم دستیابی به کامیابی کامل در این عرصه بوده است. به واسطه‌ی وجود همین بسترها، این نوشتار ضمن پرداختن به مبانی «تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام»، دوره‌ی پهلوی را به عنوان محدوده‌ی زمانی قابل بررسی، در نظر گرفته است.

به‌طور کلی، مهم‌ترین مکاتب تأثیرگذار دوره‌ی پهلوی، سه جریان؛ ناسیونالیستی، مارکسیستی و آکادمیک، سهم ویژه‌ای در تاریخ‌نگاری این دوره داشته‌اند. در این میان، محوریت ناسیونالیسم و ملی‌گرایی در تاریخ‌نگاری نوین، قویا قابل رؤیت بوده که این نیز بی‌تأثیر از ایدئولوژی تأیید و ترغیب شده از سوی نظام حاکم نبود. به هر صورت، ظهور سبک‌های تاریخ‌نگاری نوین در این دوره، ره‌آورد تغییر بینش و نگرش مورخان و مؤلفان بوده است. تغییر روش، از یک طرف دگرگونی و تحول موضوعی - محتوایی تاریخ‌نگاری را شامل می‌شد و از طرف دیگر، تغییر شیوه‌ها و سبک‌های ارائه‌ی تاریخ را در پی داشت. صرف نظر از عدم پایاپای بردن رشد و بویایی، دو عامل اساسی روش و بینش تاریخ‌نگاری، که طبیعتاً بر میزان انقیاد آن در سطح جامعه اثرگذار بود، تحول روش‌های تاریخ‌نگاری گامی به جلو و پیشرفتی قابل تأمل به شمار می‌آمد.

«مخاطب مداری» در نگارش تاریخ، یکی از مشخصه‌های مثبت در تاریخ‌نگاری دوره‌ی پهلوی بود که کم و بیش مورد توجه گروهی از مؤلفان قرار گرفت و بدین ترتیب زمینه برای ظهور «تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام»، فراهم گردید.

تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام، گونه‌ای از تاریخ‌نگاری، با رنگ و بویی داستانی و رویکردی اجتماعی است که زوایایی از تاریخ را به زبانی بیان می‌کند که جذابیت و کششی به مراتب بیشتر از تواریخ رسمی و حتی غیررسمی رایج به همراه دارد. اگرچه این روند به مثابه یک جریان و مکتب مشخص، در دوره‌ی پهلوی و حتی بعد از آن نتوانست وجه غالب پیدا کند و به‌رغم کارهایی که در این راستا تولید شد، همچنان در حاشیه

بوده است، اما وجود نمونه‌ها و مصادیق موفقی از این دست، حاکی از ذهنیت موافق طیفی از مؤلفان و مورخان نسبت به این خوانش تاریخی بوده است.

درحقیقت، تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام، یکی از راهکارهایی است که توسط عده‌ای از ادیبان و مورخان دوره‌ی پهلوی به کار گرفته شد تا با افزایش رغبت و گرایش توده‌ی مردم به مطالعه‌ی تاریخ، نقش سیاسی-اجتماعی آنان در تحولات جامعه را، فزاینده سازند و با «عمومی ساختن» تاریخ، این معرفت مهم بشری را از انزوای کتابخانه‌ها به خانه‌های مردم ببرند. این مهم خود، پیامدهای مثبت فراوانی به همراه داشته و خواهد داشت.

درعین حال، قابل درک خواهد بود که اینگونه انتقال مفاهیم تاریخی به عامه‌ی مردم، به سبب محدودیت‌ها و ساختارشکنی‌هایی که به دنبال دارد، نارضایتی طیف وسیعی از اهل تاریخ را منجر خواهد شد.

تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام در دوره‌ی پهلوی را در دو زیرمجموعه‌ی مکتوب و غیرمکتوب می‌توان جای داد که طی فصول آتی به تفصیل بدان پرداخته خواهد شد.

این مجموعه در واقع بر آن است تا برای این سوال مهم، پاسخ مناسبی بیابد که «اساساً کارکردهای مثبت و منفی تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام در دوره پهلوی چه بوده است؟» به همین مناسبت فصول سه‌گانه‌ای برای رسیدن نتایج پژوهش پیش‌بینی شده است. فصل اول کتاب که در واقع مقدمه‌ای برای فصول بعدی است، به بررسی نگره‌های تاریخ‌نگاری مورخان دوره پهلوی می‌پردازد. فصل دوم به معرفی

تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام، انواع مکتوب و غیرمکتوب آن و مصادیقی از همهی گونه‌های آن در دوره‌ی پهلوی، اختصاص دارد.

فصل سوم، در یک تحلیل کلی، کارکردهای مثبت و منفی تاریخ‌نگاری برای مخاطب عام را مورد تدقیق و بررسی قرار می‌دهد. در نهایت در «سخن پایانی»، ضمن اشاره به دستاوردهای پژوهش، پاسخ مناسب برای سؤال فوق ارائه می‌شود.

نگاهی به مطالب عنوان شده، خود، حاکی از تنوع، تمایز و بالطبع دشواری پژوهش حاضر می‌باشد. کمبود مطالعات و پژوهش‌هایی از این دست، ضمن آنکه لزوم تحقیق در این عرصه را آشکار می‌سازد، تلاش فراوان در جهت مطالعه‌ی متنوع از رشته‌ها و گرایش‌های مختلف و نیز ترجمه‌ی مقالات و کتاب‌های خارجی قابل توجهی را برای نویسندگان به همراه داشته است که البته در سایه‌ی عشق و علاقه به این رشته و نیز امید به پیشرفت علمی و فرهنگی کشور، سختی آن تسهیل گشته است. انتقادات، نکته‌ها و پیشنهادات اهل فن و متخصصان این عرصه می‌تواند، بر غنای این مجموعه در چاپ‌های آینده بیفزاید.